

AZ EGYETEM ÉS AZ EURÓPAI INTEGRÁCIÓ

GELLNER, WITTGENSTEIN ÉS MALINOWSKI ESETE
A BOLOGNA-FOLYAMATTAL

*Ha egy juhász az Internacionálét furulyázza,
még nem biztos, hogy kommunista.
Mats Traat*

A BOLOGNA-FOLYAMATRÓL GYAKRAN ÚGY BESZÉLNEK mint az egyetemek valamifajta átszervezéséről. Mint egy sorozat szervezeti intézkedésről – annak érdekében, hogy a felsőoktatás az aláíró országokban a Bolognai Nyilatkozathoz közeledjék (még ha is nem harmonizálják őket). Ezt számos főhatóság kérte, elkerülve annak megvitatását, hogy lehet-e reformálni a felsőoktatás szerkezetét a tartalma nélkül. Mert, ha nem – vagyis ha a szerkezet megreformálása a tartalom megváltoztatását is jelenti egyben –, akkor ez az egyetemi autonómia alapelvének megsértése, ami illegálissá tenné az egész Bologna-folyamatot. Az Európai Bizottság csalódott – mondja Olsen (2005) –, mert a folyamatban részt vevők például az egyetemi irányítást vitatják ahelyett, hogy a fölmerülő szervezeti kérdésekre összpontosítanak. Az olyan elvi vitákat, amelyek hatással lehetnek az egyetem irányítására, jobb elkerülni.

A szervezeti kérdésekre való leszűkítés az egyedül ésszerű megközelítésnek látszik az európai felsőoktatás reformja során. A kérdés azonban ennél összetettebb. A Bologna-folyamat figyelemre méltó példája azoknak a problémáknak, amelyekkel az egész európai integráció szembesül. Ilyen probléma például az Európai Unió tagállamainak vonakodása, hogy hozzáértő küldötteket delegáljanak a felsőoktatás döntési fórumaira. Ez utóbbi már nem egyszerű szervezeti kérdés: elvezet bennünket sok európai konfliktus lényegéhez, a politikai szuverenitásokhoz. Az egyetem ugyanis olyan intézmény, amely összekapcsolja az értelmiséget az összeurópai kultúrával – de egyben politikai legitimitást is ad a nemzetállamoknak.

Néhány bölcs és tapasztalt ember inkább azt javasolja, hogy kerüljük el ezeket a kérdéseket annak reményében, hogy miután az egyetemek átszervezésének nehézségei megoldódnak, a múlt elhalványul a jövő vakító fényében. A múlt azonban nem halványul el attól sem, ha száz évig nem emlegetik. A múlttal való elszámolás lehet fájdalmas, de megkerülhetetlen, hogy megbizonyosodjunk: a jövő terveinek kellő közösségi támogatottsága van.

Egy programot nem ilyen támogatottságra építeni szinte elitista összeesküvésnek látszik. Egy „elitista összeesküvés” esetében a tervekkel való egyetértés (vagy egyet nem értés) szabadsága tiltott azoknak, akik majd megvalósítják őket. Valószínű, hogy valaki más fog dönteni a tervek gyümölcseinek elosztása felől (Malinowski 1947:91). Persze, lehet úgy érvelni, hogy a globális versenyhelyzetek nem engedik meg a hasonló szabadság luxusát. Ha Európa nem mozgósítja úgy a kapacitásait,

mintháború esetén, ki fog esni a versenyből. Ismerjük az ilyen érvelést. Korábban a kommunisták voltak a „külső fenyegetés”, újabban a kínai gazdasági növekedés. Az európai integrációt várhatóan még sokáig az ilyen külső fenyegetések támogatják.

Az alábbiakban megízelejük a korunk akademikusai számára tiltott gyümölcsöket. A Bologna-folyamatot és az európai integrációt három kiemelkedő huszadik századi gondolkodó – „az utolsó nagy közép-európai polihisztor értelmiségiek” – problémavilágába helyezzük. Ernest Gellnertől elindulva Ludwig Wittgensteinen és Bronislaw Malinowskin át az európai felsőoktatáshoz érkezünk.

A három közép-európai...

Tudományos pályája során Gellner többször visszatért Wittgensteinre és Malinowskira. Szerinte Wittgenstein korunk fő értelmiségi tévedéseinek megtestesítője, Malinowski viszont képes meglátni a megoldást. Együtt jelennek meg Gellner több írásában is.

A *Szavak és dolgok-ban* (1959) Gellner kegyetlen kritikával illette Wittgensteint és az oxfordi „karosszék nyelvfilozófiát”, amely szerint nem az a probléma, hogy a tudományos kutatásnak köze van-e az igazsághoz. A kérdés inkább az, hogyan fogadja a tudományos közösség, amit valaki mond; s ha valakinek az állításait elfogadták, akkor attól érvényesnek is tekinthetők-e? Wittgenstein szellemisége fél évszázaddal később is él. Napjainkban mintha minden wittgensteini nyelvi játék lenne – beleértve az európai felsőoktatási törvénykezés diskurzusait.

A legtöbb jelenlegi Bologna-propaganda féligazságokat, fizetett reklámokat és gyenge tényeket ötvöz – tudományos kutatásként beállítva. De egy Wittgensteint követő filozófusnak, legalábbis Gellner szerint, ez nem jelenthet problémát. Hiszen mindez nem más, mint nyelvi játék – és miért zavarna bárkit, ha az Európai Közösség támogatása váratlan fordulatot hozna az életében? Az „akadémiai közösségtől” függ, hogy a folyamatot hogyan értelmezzük. Az „akadémiai közösség” pedig nagy mértékben megosztott; és a „királyné kincseinek” (Neave 2004) nagyobb szerepük van az „igazság” meghatározásában, mint bármikor ezelőtt.

Ennek az esszének nem célja kapcsolatot keresni azok között, akik az európai felsőoktatási reform sikerességéről számolnak be (sokszor az alapvető akadémiai becsületesség hiányát tanúsítva), valamint egy különös filozófus között. Sokkal érdekesebb felfedni az európai felsőoktatásra vonatkozó szándékok egy tágabb – kulturális és politikai – összefüggését. Ebben van Gellnernek igazi mondanivalója, és mindkét szereplőjének – az „öntudatos” Malinowskinak és az „áruló” Wittgensteinnek – maradandó példája.

Gellner problémája

Habár Gellner sokat nem mondott az európai integrációról – és ezen belül egyáltalán semmit a felsőoktatás szerepéről –, mindkettő szorosan kapcsolódik számos

írásának központi problémájához. Európa sok kis, agresszíven nacionalista államra oszlott föl, ahol a helyi hagyományok romantikus ünneplése elfedte a liberális kozmopolita értelmiségiek létjogosultságát. Ebből a perspektívából nézve az európai felsőoktatás feladata nyilvánvaló. Úgy kellene meghaladnia a lokális hagyományokat, hogy közben az értelmiségnek a világversenyben Európa vonzó legyen intellektuálisan és másként is. Manapság azonban több hallgató és tudós hagyja el Európát, mint amennyi idejön. Valószínű, hogy ez nem pusztán technikai vagy gazdasági kérdés.

Ruritánia lakóinak hozzáállása a kozmopolitákhoz nem korlátozódik erre a Gellner képzeletében szereplő országra. Az I. világháború eredményeként kialakult zárt közösségek között található néhány nagy és erős, mint Ruritánia. De akad néhány igen balszerencsés is, mint például Vodka-buzia, amely Közép-Európában Kakánia birodalmának bukása nyomán alakult ki. Kakánia bukása után a liberális értelmiségiek elvesztették otthonukat Európában. A *Gemütlichkeit*, *Schlamperei* és *Schweinerei* nemzeti stílussá vált (Gellner 1998:33), és eluralkodott a nyitott társadalomra és az egyetemes értékekre vágyó hajléktalan kozmopoliták fölött. Sok más zsidó származású értelmiségihez hasonlóan, Gellner is a hajléktalan liberális értelmiségi helyzetében találta magát. Egész életén át tartó érdeklődése Wittgenstein és Malinowski iránt visszavezethető saját helyzetére és igényére, hogy új otthonot találjon.

A Bologna-folyamat megoldás lehetne Gellner problémájára: az európai liberális értelmiségiek otthontalanságára. Ehhez azonban a nemzetállami egyetemeket mozgósítani kellene arra, hogy nemzeti céljaikat összehangolva nemzetközi egyetemi struktúrákat hozzanak létre. Ehhez viszont meg kellene tagadniuk saját múltbeli szerepüket a nemzetállamok fölépítésében.

Wittgenstein kudarca

Gellner számára Wittgenstein „egy formálisan megtért bécsi zsidó” (Gellner 1998:45), aki mind a filozófiában, mind az életben előforduló összes rossz megtestesítője. Wittgenstein tragédiájának oka – magánéletében csakúgy, mint a hivatásában – a magányosság. Azonban – ahogy Gellner bölcsen megjegyezte – attól, hogy egy zsidó bőrnadrágot húz, még nem lesz tiroli. Wittgensteinnek olyan filozófiára volt szüksége, amely által a társadalomban betöltött szerepe értelmet nyerhetett. Két kísérletet is tett, de mindkétszer csúfos kudarcot vallott. Ezek Gellner szerint súlyos következményekkel jártak a kontinentális filozófiára. Az első próbálkozás egy „mazochista pesszimizmusban” írt tanulmány, a *Tractatus Logico-Philosophicus* volt. A *Tractatusban* Wittgenstein megpróbál a valóság fölé emelkedni azáltal, hogy a matematika és a logika segítségével megalkot egy „isten beszédet” (Gellner 1959:18), egy olyan filozófiai metanyelvet, amely aztán elválik az összes kellemetlen realitástól.

Idős korára Wittgenstein radikális fordulatot vett. Többé nem akart elmenekülni a valóság elől, hanem megpróbált otthonra találni abban a világban, amelyben – az Osztrák–Magyar Monarchia bukása után – nem maradt többé semmije. Olyan ott-

hontalan liberális értelmiségi lett, aki a matematikai logika „isteni nyelve” helyett a hétköznapi nyelvben próbált otthonra lelni. Az idős Wittgenstein nyelvfilozófiáját Gellner így foglalta össze: „Ahhoz az emberhez hasonlít, aki leszereli a falióráról az ingát, hogy az óra gyorsabban és könnyebben járjon – akár azon az áron is, hogy többé nem mutatja az időt” (Gellner 1959:xiv).

A filozófus szerepének e korlátozása lehetővé tette Wittgensteinnek, hogy figyelmen kívül hagyja az ellentétes nemzeti kultúrákat, mintha a valóságban csupán ugyanaz a köznapi beszéd létezne. Ez a trükk segítette megoldani a saját problémáját. A gyökerek többé nem voltak fontosak; a közös nyelv elegendő volt. Mégis, a filozófiának és egyéb szellemi törekvéseknek pusztán nyelvi játékként való értelmezése ártó, ha nem egyenesen romboló hatással volt a huszadik századi tudományra. Miután a szöveg és a valóság közti kapcsolat firtatása halálos bűnné vált, többé nem számított, hogy egy állítás igaz volt-e. Amikor az igazság keresésének helyét átvették a nyelvi játékok, a félrevezető állítások és a bizonyítékok hiánya többé nem számított. Innentől kezdve minden állítás azonos valóságtartalmat volt képes hordozni.

Talán meglepő, de a Bologna-folyamattal kapcsolatos kutatások, úgy tűnik, ugyanezt erősítik. A Bologna-folyamat kutatói forrásokat mozgósítanak súlyosan elfogult, töredékes és adatokkal gyengén alátámasztott vizsgálódások számára, csupán azért, mert valaki, valahol azt hiszi, hogy ezeket tudományosan bizonyított igaz állításokként prezentálhatja. Nagyon valószínűtlen, hogy az Európai Bizottság finanszírozná ezeket a tanulmányokat, ha tudná, amit az érintett kutatók tudnak, miszerint ezek egyszerű nyelvi játékok, amelyeknek semmi köze a valósághoz. Ebben a diskurzusban az a szó, hogy „valóság”, többé már semmilyen jelentést nem hordoz. Ezzel párhuzamos megközelítéseket találhatunk az európai felsőoktatás reformjában is. Ezek a reformerek – ahelyett, hogy az egyetemeket központi kulturális intézményekként fognák föl – tagadják az egyetemek kulturális beágyazottságát, amikor az egyetemeket csupán iskolaként vagy szakképző helyként fogják föl.

Malinowski megoldása

Az Osztrák–Magyar Monarchia szétesése a kozmopolita liberális értelmiséget kizárta Európa legtermékenyebb szellemi közösségéből. Malinowski számára – aki *Szabadság és civilizáció* című művét a második világháború alatt írta – a fő probléma mégsem a nemzetállam és a nacionalizmus volt, hanem a nemzetállamok közötti háború, amely szükségképp korlátozza az emberek szabadságát. Amíg csupán a lehetősége megvan egy háborúnak, az emberi faj nem boldogulhat. „A demokráciák választhatnak aközött, hogy vagy az ellenségeik kardja által pusztulnak el, vagy a saját fegyverkezésük miatt. Amint fegyverkezésbe fognak, aláírják saját halálos ítéletüket” (Malinowski 1947:6).

Valamit tehát tenni kellett annak érdekében, hogy a további háborúkat elkerülhessük, miután a náci Németország ellen vívott véget ért. Malinowski elég radikális megoldást választott. Azt javasolta, hogy a nemzetállamokat az eddig ismert for-

májukban számolják fel, és alapítsanak egy teljesen új, globális politikai rendszert. Ezért „a világ nemzeteinek egyesült szövetségére”, a Világ Egyesült Államaira tett indítványt (*Malinowski 1947:224*). A teljes kulturális autonómiát biztosítani kell valamennyi nemzetnek és kisebbségnek. A nemzet mint politikai szuverenitás sosem keverendő össze a nemzettel mint kulturális léttel, mivel az előbbi termeli a robbanásveszélyes nacionalizmust. Korlátozzuk a nemzetek politikai hatalmát, de engedélyezzük, sőt támogassuk és bátorítsuk a nemzeti kultúrák fennmaradását, amelyben az emberek kiteljesedhetnek és megtalálhatják a szabadságukat (*Gellner 1998:142*). Fosszuk meg a nemzeti egységeket a politikai szuverenitásuktól – miközben hagyjuk meg kulturális identitásuk abszolút szabadságát (*Gellner 1998:144*).

Egy globálisan szervezett, szövetségi politikai rendszerben ismét lenne hely a kozmopolita értelmiségiek számára, még akkor is, ha nincsen kifejezett „közösségi terük” ahol ünnepelhetnek, ami miatt ölhetnek, amelyért meghalhatnak. Talán az idő múlásával, a kulturális nemzetnek a politikai nemzettől való elválasztása lehetőségét teremt új, globális kultúrák felbukkanására is. Hisz a kultúrák nem véglegesek. A kulturális korlátok meghaladhatóak, ez egyszerűen a legfontosabb tény az emberi életben (*Gellner 1998:187*).

Gellner lelkesedése Malinowski javaslata iránt talán érthető, de továbbra is rejtély. Gellner negyven évig kritizálta Wittgensteint, aki egy nagyon nehéz korban próbált filozófushoz méltó kiutat találni; és dicsőítette Malinowskit, aki a *Szabadság és civilizáció-ban* nem jött elő semmi eredetivel. Nem, hiszen neki magának nem voltak identitási problémái: tudta, hogy kicsoda (a lengyel nemesség tagja), és ez tekintélyt parancsoló dolog volt (*Gellner 1998:125*). Szerinte a Habsburg Birodalom tökéletesen működött, és a jövőbeli globális politikai rendszer modelljeként szolgált.

Mintha ugyanez inspirálná az Európai Unió tervezőit is. Európa híveinek – miként számos politikusnak és üzletembernek a fejlett nyugat-európai régióban – az Unió a felvilágosult abszolutizmus, az utolsó nagy reformkorszak, mielőtt ismét nemzet-államokra esnék szét. A felvilágosult abszolutizmus az, amit Malinowski megoldásként talált egy még nagyobb gonosz, a háború ellen. Gellnernek és Malinowskinak egyaránt ez az egyetlen, a civilizáltabb világ felé vezető út.

Gellner, Wittgenstein és Malinowski mindnyájan az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlásával váltak otthontalanokká. Az általuk fölvetett és különbözőképp megválasztott kérdés ma is alapvető. Európa még mindig megosztott. Megosztott a kulturális nemzetek által, amelyek egyúttal politikaiak is. Az Európai Unió ünneplése közben a „kozmosopolita” értelmiségiek, a „globalista” tudósok az Atlanti-óceán túlsó partja felé tartanak. És ez az, ami kételyeket ébreszt a felvilágosult abszolutista Európai Unióval szemben.

Az egyetem a kultúra és a politika csapdájában

Napjainkban az egyetem az a központi intézmény, amely lehetővé teszi az emberiség különböző csoportjai számára a nemzeti kultúrákon való felülemelkedést. Ez

azonban oly mértékben nehéz, hogy emiatt gyakran konfliktusok és ellentmondások középpontjában találjuk az egyetemeket. Mint ahogyan az európai integrációs próbálkozásokból megtanultuk, a kultúra és a politika közötti relációk összetettek, és nem vezetnek el automatikusan egy Gellner- és Malinowski-féle felvilágosult abszolutizmushoz. Noha az egyetem központi szerepet kellene hogy játsszon a nemzeti kultúrák átjárhatóságában, mégis ezer szállal kapcsolódik a nemzetállamhoz.

Valószínűleg ma sem vagyunk közelebb a Világ Egyesült Államainak megvalósításához, mint 1943-ban voltunk. De ma létezik az Európai Unió – egy szövetséget alkotó politikai struktúra, amely az Európai Egyesült Államok korábbi elképzeléséből jött létre. Olyan elképzelés, amely már az I. világháború kezdetén megfogalmazódott az európai elitekben, hogy egyesítsék Európát a jövőbeli háborúk elkerülése érdekében. Ami Malinowski gondolkodásmódját különösen érdekessé teszi a jelenlegi európai felsőoktatás összefüggésében, az a radikális álláspontja, amely a politikai szuverenitást elválasztja a kulturális autonómiától. A béke előnyt kell hogy élvezzen a politikai szabadság fölött, és amíg a háború veszélye fennáll, addig politikai szabadságunk korlátozott kell hogy maradjon.

Egy ilyen világban kultúra és gazdaság virágozni tudnak. De vajon a virágzó kultúra és gazdaság mérsékelni tudja-e a politikai önrendelkezés utáni szomjat? Ez a kérdés számos európai értelmiségnek mélységesen személyes gondot jelent; a felemelkedő nemzeti kultúrákkal együtt járó politikai igények pedig mindnyájunk számára lehetséges konfliktusokat rejtenek.

Vajon az európai felsőoktatás reformja közelebb visz-e minket ahhoz a világhoz, amelyet Malinowski és Gellner szándékozott létrehozni? Vagy pedig az egész Bologna-folyamat a Wittgenstein-féle „nyelvi játékok” szintjén marad? Ez utóbbi egyesek szerint már folyamatban van, egyrészt a tömeges felsőoktatás következtében, másrészt annak következtében, hogy az egyetemek kizárólag gazdasági célokat kell hogy szolgáljanak (*Tomusk 2011a*).

Talán volt idő, amikor a politika és a kultúra nem volt feszültségben egymással. A humboldti egyetem például nem tapasztalta meg ezt a problémát. Hegel azt tanította, hogy a nemzetek akkor lépnek be a történelembe (azaz a politikába), ha saját államot hoznak létre. Az „államtalan” nemzetek tehát nem részei a történelemnek (a politikának). Ezért a nemzeti egyetemről elvárható, hogy hozzájáruljon az állam megerősödéséhez.

De elvárhatjuk-e az Európai Uniótól, hogy Hegel-féle állam legyen, amely formába önt egy most alakuló „európai nemzetet”? Hallhatunk olyan véleményeket, hogy az Európai Unió intézményei egy most kibontakozó „európai nemzet” inkarnációi. Mások, szembeszegülve az Európai Unió ilyen hegelianus víziójával, Malinowski nyomán föderális Európát hoznának létre úgy, hogy az európai nemzetek lemondanak államaikról (politikai szuverenitásukról), meghagyva azonban a nemzeti (azaz kulturális) önállóságot. Az Európai Uniót nyilvánvalóan arra találták ki, hogy olyan politikai struktúra legyen, amely két világháború horrorja után végleg lehetetlenné teszi az európai államok közötti háborút. Ebben az értelemben a nagy eu-

rópai probléma a Malinowski-féle probléma. Viszont a kezdetektől világos, hogy a résztvevők még nem készek a politikai szuverenitásukról lemondani. Éppen ezért az Európai Közösséget, mondhatni „a hátsó ajtón át” hozták létre. Ahelyett hogy a föderális Európához vezető tervvel rukkoltak volna elő – ahogy Altiero Spinelli és más európai föderalisták ajánlották (*Burgess 2004*) – tudva, hogy az európai közvélemény nem támogatna egy ilyen ötletet, Jean Monnet tervét fogadták el. Eszerint Európát lépcsőről lépésre kell elvezetni a föderális rendszerhez, „összehozva az embereket és a gyakorlatias ügyeket” (*Monnet 1978:367*).

Egy titokban épülő európai integráció viszont – amelybe nem vonták be a közvéleményt, s amelynek tervét senkivel sem fogadtatták el – elegendő ok arra, hogy az európai közvélemény a demokrácia deficitjére panaszkodjék. Ahogyan Lord Patten mondja a „nagy mama lépése” játékra utalva: „Tégy egy lépést a politikában, és ha a választók nem jönnek rá, hogy be vannak csapva, akkor az előző lépésedet a következő lépés kezdőpontjának veheted” (*Patten 2010*). Ez kelti azt a benyomást a szavazókban, hogy valami elitista összeesküvésről van szó.

Az a módszer, amellyel az európai felsőoktatási reform, a Bologna-folyamat elindult, szintén egyfajta „elit összeesküvés”. Hogy a Bologna-folyamat technikai javaslatai segítenek-e a politikai szuverenitások meghaladásában és közreműködnek-e egy Malinowski szerinti föderalista Európa kialakulásában, most még nem világos. Malinowski valószínűleg azt javasolná, hogy őrizzük az európai egyetemek autonómiáját mint az önálló nemzeti kultúrák elemeit, és bátorítsuk az önálló nemzeti kultúrákat, hogy fejlesszék saját nevelési hagyományait. Ugyanakkor őrizzünk, támogassunk és fejlesszünk egy mindent átfogó politikai struktúrát a kontinensen. A kettő együtt azonban valószínűleg kivitelezhetetlen. Ha valaki nem szándékozik többet tenni, mint visszaállítani a Habsburg Birodalmat – kihasználva a krakkói egyetem professzori karának támogatását és bizonyítva a birodalom tudományos megalapozottságát –, már előzetesen olyanokat kell nevelnie, akik politikailag lojálisak a birodalomhoz. Tipikus „tyúk vagy tojás” probléma.

Európa II. világháború utáni egyesítésének története jól mutatja, hogy a nemzeti határokon túllépés igénye nem annyira erős, mint azt Gellner szeretne volna. Az európai politikai nemzetek bizonyos mértékig megtanulták, hogy túllépjenek a II. világháború frontvonalain. A „barbárok a kapunál” félelem segített egyesíteni a kontinens nyugati részét. Az, hogy még a Lisszaboni Egyezmény sem biztosít az Európai Uniónak hatáskört a felsőoktatásban, bizonyítja a politikai szuverenitásról való lemondás nehézségét.

Sok tagállam az egyetemét mint identitásának szimbólumát és forrását babusgatja, és ezért nem engedheti, hogy Brüsszel nyíltan beleavatkozzék. Ugyanakkor a cserediák-program, a nyelvtanítás, az Európa-tanulmányok esete (*COM 1991:41*) mind azt mutatja, hogy az európai identitás kialakítása (benne egy közép-európai identitással) a nemzeti határok átlépése nélkül milyen nehéz. Ebben az értelemben az az uniós elvárás, hogy az egyetemek a gazdasági szféra részei legyenek, teljesen más irányba visz. Vagy esetleg tekinthetjük rövid távú stratégiának, amely abból

állna, hogy előbb helyettesítsük a szuverén politikai rendszereket egy kontinentális gazdasági rendszerrel, mielőtt szuverenitásuktól az Unió szuverenitása javára megfosztanánk őket.

Úgy tűnik, hogy az európai „továbbintegráció” a politikai szuverenitások meghaladása végül is lehetetlen valamifajta „elit összeesküvés” nélkül. Valószínűleg ez volt az álláspontja az Európai Bizottságnak is, amikor 1998-ban azt gondolta – az Attali-modell ismeretében (Attali 1998) –, hogy az Uniónak lehetősége nyílt Lord Patten már említett lépésére. S a Sorbonne-i Nyilatkozatra hivatkozva olyan felsőoktatási rendszert kezdeményezett, amely jobban támogatja az EU integrációs szükségleteit és kevésbé érzékeny a különböző nemzeti (politikai) problémákra. Ehhez a játékhoz azonban szükség volt néhány jogi trükkre is. S ez akár meg is buktathatta volna az egész Bologna-folyamatot.

Elit összeesküvés az új Európáért?

A Bologna-folyamat kis beugratásnak indult, amit a francia Oktatási Minisztérium játszott azzal a céllal, hogy korlátozza a francia akadémikusok befolyását. Ahelyett, hogy szembeszállt volna az Attali-jelentéssel és egyenesen visszautasította volna, a minisztérium okosabb lépésre szánta el magát. Fórumot hoztak létre négy EU-s felsőoktatási miniszterrel (Franciaország, Németország, az Egyesült Királyság és Olaszország), és aláírtak egy egyezményt, hogy létrehoznak egy „európai felsőoktatási övezetet”. [Maassen és Musselin (2009) szerint a francia oktatási miniszternek szüksége volt a külföldi közreműködésre, amit majd hibáztatni lehet a népszerűtlen felsőoktatási reformok miatt Franciaországban.]

A Sorbonne-i Nyilatkozat – amelyet négy EU-s felsőoktatási miniszter már alá is írt – váratlan ajándék volt az európai integráción fáradozó hivatalnokoknak. Az 1970-es évek óta folyton keresték az alkalmat, hogy beleszólhassanak a felsőoktatásba, azonban ezt a tagállamok kormányai mindig elutasították. Az Európai Unió felhatalmazása, hogy beleszólhasson a tagállamok felsőoktatásába, máig csupán az Európai Bíróság néhány – az 1980-as években hozott – döntésén alapul. (Mint például a 293/83 *Françoise Gravier kontra Liège városa* és a *Blaizot kontra Liège-i Egyetem*, ahol a francia diákok tettek panaszt, amiért tandíjjal sújtották őket, amikor belgiumi felsőoktatási intézményekben tanultak.) (Tomusk 2011b.)

Most hirtelen négy ország nagyon mást kezdeményezett, sőt az Európai Bizottságot is bevonták (Bolognai Nyilatkozat). Jogi értelemben ez nem volt uniós kezdeményezés, de mindenképpen nemzetközi, hiszen 29 ország írt alá közös „cselekvési tervet” (azaz nem kötelező érvényű jogszabályt) a felsőoktatásról. A Bolognai Nyilatkozat lehetővé tette, hogy az EU felsőoktatási politikája új úton induljon el – egy nemzetközi egyezménnyel, amely 29 szuverén ország EU-n kívüli döntéshozatali eszköze.

Néhány elemző úgy véli, hogy ez a kezdeményezés összeesküvés az Európai Unió ellen (Garben 2008). A jelen írás szerzőjének azonban más a nézete. A tagállamok korábban semmiféle beleszólást nem engedtek nemzeti felsőoktatási rendszereik-

be, most azonban az Európai Bizottság „esküdött össze” a tagállamok ellen, amikor mind politikailag, mind pedig pénzügyileg támogatni kezdte a Bologna-folyamatot. (Ugyanis aligha képzelhető el, hogy a Bologna-irányelvek egyhangú támogatást kaptak volna az Európai Miniszterek Tanácsában.) A Bologna-irányelvek – egy feltörekvő európai uniós felsőoktatási politika – sikere azonban törékeny; a nemzetközileg nem kötelező erejű jogi formában kockázatok rejlenek.

A Bologna-irányelveket úgy kommunikálják a közvéleménynek mint elit egyetemi projektet, amely az európai színvonalat képviseli a felsőoktatásban. Számos ország megkísérelte átvenni, hogy megközelíthessék a világszínvonalat – de nem szorgalmas tudományos munka révén, hanem inkább politikai lobbizás és tárgyalások útján. (Például Putyin és Chirac 2003 nyarán megállapodott Oroszország csatlakozásáról a Bologna-folyamathoz. Ezen a Bologna-irányelveket követők egy csoportja – akik csak pár hónappal korábban csatlakoztak – annyira megdöbben, hogy egyenesen vissza akart lépni.) 2010-ben Kazahsztán volt a 47. ország, amely csatlakozott a Bologna-folyamathoz; ezzel nyilvánvalóvá téve, hogy a Bologna-folyamat mindinkább „nyelvi játék”. [Hiszen Kazahsztán autokratikus politikai rendszere cenzúrázza a nyugati szakirodalmat (*Tomusk 2011b*).]

*

Tizenkét évvel a Bologna-folyamat elindítása után még mindig nincs közös felsőoktatást szabályozó rendszer Európában. A jelenlegi gazdasági válság az egyes országokat még érzékenyebbé tette a saját ügyeik iránt. (Például az Egyesült Királyság még kevésbé hajlamos a közös felsőoktatási politikára, és boldogan látná az uniós polgárokat. Nem azzal a tandíjjal persze, amit jelenleg az Egyesült Királyság diákjai fizetnek, hanem egy támogatás nélküli, külföldiek által fizetett tandíjjal.) A felsőoktatás valószínűleg belátható ideig megmarad a nemzeti szuverenitás hatáskörében. Ez azt jelenti, hogy várhatóan nem lesznek olyan összehangolt lépések, amelyekkel az európai felsőoktatás kiemelkedhetne a nemzetállamok politikai kötöttségei közül. Gellner reményei egyelőre nem valósulnak meg. Egy járható út persze az lenne, ha az egyetemek nem a nemzetállamok további erősítésében vennének részt, hanem egy kontinentális gazdaság kialakításában – azáltal, hogy áttoljuk őket a szakképzés szférájába. Csak az a kérdés, hogy a kultúra megőlése nem túl nagy ár-e kontinensünk integrációjáért? Talán Malinowski elképzelése az európai egyetemekről, amelyek függetlenedni tudnak a nemzetállamok politikai konfrontációtól, mégsem veszett el teljesen.

VOLDEMAR TOMUSK

IRODALOM

- ATTALI J. (et al) (1998) Pour un modèle européen d'enseignement supérieur. <<http://aphec.it-sudparis.eu/IMG/pdf/rapport-attali.pdf>> [Letöltve: 2010.04.05.]
- BURGESS, M. (2004) Federalism. In: A. WIENER & T. DIEZ (eds) *European Integration Theory*. Oxford University Press, Oxford.
- COMMISSION (1991) COM(91) 349final, 5 November 1991. Commission of the European Communities, Brussels.
- COOPER, R. (2003) *The Breaking of Nations: Order and Chaos in the Twenty-first Century*. Atlantic Monthly Press, New York.
- COUDENHOVE-KALERGI, R. N. (1943) *Crusade for Pan-Europe: autobiography of a man and a movement*. G. P. Putnam's Sons, New York.
- FEYERABEND, P. (1999) *Conquest of Abundance: A Tale of Abstraction versus the Richness of Being*. University of Chicago Press, Chicago & London.
- GARBEN, S. (2008) *The Bologna Process from a European Law Perspective*. EUI Working Papers, Law, No.12.
- GELLNER E. (1959, 2005) *Words and Things: An examination of, and attack on, Linguistic Philosophy*. Routledge, London & New York.
- GELLNER E. (1998) *Language and Solitude: Wittgenstein, Malinowski and the Habsburg Dilemma*. Cambridge University Press, Cambridge.
- HANN, CH. (1996) Gellner on Malinowski: Words and Things in Central Europe. In: JOHN A. HALL & IAN JARVIE (eds) *The Social Philosophy of Ernest Gellner*. Rodopi, Amsterdam & Atlanta, pp. 45–64.
- JUDT, T. (1996) *A Grand Illusion? An Essay on Europe*. Hill and Wang Publishers, New York.
- KOLNAI, A. (1960, 1999) The Utopian Mind. In: AUREL KOLNAI, *Privilege and Liberty and Other Essays in Political Philosophy*. Lexington Books, Lanham, Boulder, New York, Oxford.
- MAASSEN, P. & MUSSELIN, C. (2009) European Integration and the Europeanisation of Higher Education. In: ALBERTO AMARAL, GUY NEAVE, CHRISTINE MUSSELIN & PETER MAASSEN (eds) *European Integration and the Governance of Higher Education and Research*. Dordrecht, Springer, pp. 3–14.
- MALINOWSKI, B. (1947) *Freedom and Civilization*. George Allen & Unwin Ltd., London.
- MALLOCK-BROWN, M. (2011) *The Unfinished Global Revolution*. Allen Lane, London.
- MANNHEIM, K. (1936) *Ideology and Utopia: An Introduction to the Sociology of Knowledge*. Kegan Paul, Trench, Trubner & Co Ltd., London.
- MONNET, J. (1978) *Memoirs*. Doubleday & Company, New York.
- NEAVE, G. (2004) *Europhiliacs, Eurosceptics and Europhobics: Higher education policy, values and institutional research*. Presidential Address to the 26th Annual Meeting of the European Association for Institutional Research (Barcelona, September 5th 2004).
- NEAVE, G. (2007) The Long Quest for Legitimacy: An Extended Gaze from Europe's Western Part. In: S. SLANTCHEVA & D. C. LEVY (eds) *Private Higher Education in Post-Communist Europe*. Palgrave Macmillan, New York, pp. 27–53.
- OLSEN, J. P. (2005) *The Institutional Dynamics of the (European) University*. University of Oslo, ARENA-Center for European Studies, Oslo, p. 22.
- PATTEN, CH. (2010) Europe must focus on what works. *The Financial Times*, 3 June, p. 13.
- TOMUSK, V. (2004) Three Bolognas and a Pizza Pie: notes on institutionalisation of the European higher education system. *International Studies in Sociology of Education*, vol. 14. No. 1. pp. 75–95.
- TOMUSK, V. (2011a) Micropolitics of Knowledge in England and Europe: The Cambridge University IPRs Controversy and its Macropolitical Lessons. In: DIANA RHOTEN & CRAIG CALHOUN (eds) *Knowledge Matters: The Public Mission of the Research University*. Columbia University Press, New York, pp. 377–396.
- TOMUSK V. (2011b) The Garbage of the Garbage: The Second-Level Sub-Optimal Policy Process in European Higher Education. *Cahiers de la recherche sur l'éducation et les savoirs*, Hors-série No. 3. pp. 21–41.